

دکتر مظفر بختیار

آثار خوشنویسی در گنجینه کتابخانه مرکزی

۱ - قطعه‌های خط نستعلیق

۲ - قرآن نیریزی

آثار خوشنویسی و نقاشی و کتاب‌آرایی موجود در گنجینه نسخه‌های خطی و اسناد کتابخانه مرکزی که تعدادی از آنها از جنبه‌های مختلف خطاطی و صحافی و فنون سنتی کتاب‌آرایی از جمله نمونه‌های ارزنده هنری و حتی برجی به مقیاس جهانی در نوع خود یگانه است نه تنها هنوز مورد بررسی قرار نگرفته و معرفی نشده است تاکنون پاره‌ای از آنها ناشناخته نیز مانده است . فهرست‌های ارزنده‌ای که در پیش از بیست مجلد از اسناد و نسخه‌های خطی متعلق به کتابخانه انتشار یافته هر چند از لحاظ روش فهرست‌نگاری و تحقیق و تتبع بسیار گرانبه‌تر است تنها متوغل در ارزش‌های متن‌شناسی علمی است . بدین ترتیب بررسی دقیق و آگاهانه و شناساندن ارزش‌های هنری آثار نفیس کتابخانه اولویت و اهمیتی خاص می‌یابد .

از جمله آثار هنری قابل توجه در کتابخانه مرکزی فرمان‌ها و اسناد آراسته و خوش‌نوشته و قطعات خوشنویسی است که در این گفتار به معرفی اجمالی قطعه‌های منفرد خط پرداخته می‌شود . مجمل از اینرو که در توصیف آثار هنری که شناخت و ارزیابی دقیق آنها اصولاً " مستلزم بررسی و مشاهده دقیق و رؤیت اصل اثر خواهد بود تفصیل‌پردازی چندان مفید و مؤثر نیست و حتی گاه موجب القاء سلیقه و برداشت شخصی توصیف‌گر در تصور و ذهن خواننده خواهد شد :

درست است که برخی از قطعه‌هایی که فهرست شده به نسبت مرقع‌های متعدد و سایر آثار نفیس خطی در گنجینه کتابخانه به تنهایی معرف واقعی کیفیت و نفاست بقیه آثار نخبه نتواند بود ولی بهر تقدیر شناخت این نمونه‌های خوشنویسی که در میان آنها چندین قطعه نفیس و یگانه نیز هست برای اهل نظر لازم و سودمند خواهد بود.

اخیراً " نیز تعدادی که هر یک صدوسی‌واند قطعه برمی‌آید از آثار خوشنویسی مبرز میرزا عبدالکریم معتمدالکتاب که از شاگردان خاص استاد والا میرزا غلامرضا اصفهانی بشمار است به لطف نواده آن مرحوم آقای احمد مرعشی به کتابخانه مرکزی اهداء شده است. چون تاکنون بررسی‌های مقدماتی و طبقه‌بندی و ثبت این قطعات به انجام نرسیده معرفی آنها ضمن این گفتار امکان پذیر نگشت. البته این آثار به صورت مجموعه‌ای خاص در گنجینه خطی نگاهداری خواهد شد و دسترسی بدانها برای دوستداران آسان خواهد بود.

اردیبهشت ۱۳۶۶

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱ - قطعه‌ها و خطوط نستعلیق

- قطعه، متن و حاشیه، راسته و چلیپانویس، بوم اکلیل با
نقره‌اندازی میان سطرها، تسمه گلگون گوش بفل‌زنگاری،
با دو گله عکس برگردان قرینه گلفرنگ، روغن کشیده،
بدون رقم (درمابه خط و شیوه " محمد " کاتب قطعه‌های
۳ و ۵/۸۴۳۲ است که در ۲ / رقم و تاریخ ۱۳۰۹ هـ .
دارد) (اندازه $۷/۵ \times ۱۷/۵$ سانتیمتر) . ۸۴۳۲/۳*
- قطعه، متن و حاشیه، راسته و چلیپانویس، بوم اکلیل با
نقره‌اندازی دندان موشی میان سطرها، تسمه سفید،
گوش بفل‌زنگاری، با دو گله عکس برگردان قرینه گلفرنگ،
روغن کشیده، رقم! محمد، تاریخ: ۱۳۰۹ هـ .
(اندازه $۷ \times ۱۸/۵$) . ۸۴۳۲/۲
- قطعه، متن و حاشیه، چلیپانویس، بوم اکلیل با نقره‌اندازی
میان سطرها، تسمه سرنج، گوش بفل‌زنگاری، با دو گله
عکس برگردان قرینه گلفرنگ، روغن کش، رقم " محمد " .
رک، ۳ و ۴/۸۴۳۲ (اندازه $۷/۵ \times ۱۷/۵$) . ۸۴۳۲/۵

* - شماره ثبت در دفتر عمومی گنجینه خطی است . چون به قطعات خط
شماره اختصاصی داده نشده است در اینجا به عنوان شماره راهنما
به کار برده می‌شود .

- ۸۴۳۲/۷ قطعه، کاغذ نخودی، قاب تسمه، با سمه، فرنگی، نقل و مشق از قصیده، منسوب به حضرت علی (ع) معروف به "مناجات" است به خط میرعماد، بدون رقم، بدون تاریخ (سده ۱۳) (اندازه ۱۰ x ۱۶/۵).
- ۸۴۳۲/۹ قطعه، چلیپانویس، جدول تحریرکش، طلا، رقم؛ عبدالرحمن بدون تاریخ (اندازه ۹ x ۱۷/۵).
- ۸۴۳۲/۱۲ قطعه، متن و حاشیه، چلیپانویس، کاغذ شگری که بر رقه‌ای که قاب جدول آن کوچکتر از قالب کاغذ خط است و صالی شده، بدون رقم و تاریخ با مهر تملک "غلام مصطفی".
- ۸۴۳۲/۱۳ قطعه، متن و حاشیه، چلیپا با شکسته نستعلیق مورب دودانگ در میان سطرها، جدول و کمند با تحریرکشی و تسمه اندازی، شیوه هندی رقم شیف الدین هروی، تاریخ ۱۲۵۲ هـ، نظیره نویسی از قطعه معروف میرعماد "همیشه تا که ز تأثیر ابر نوروزی،،،،، است که بسیاری از خوشنویسان به نقل و مشق از روی آن پرداخته‌اند، (اندازه ۱۰ x ۱۸/۵).
- ۸۴۳۲/۱۴ قطعه، چلیپا قلم مشقی، سهرج تسمه با جدول و تحریرکشی، رقم عبدالرحمن، بدون تاریخ (سده ۱۳) (اندازه ۱۴ x ۷/۵).
- ۸۴۳۲/۱۵ قطعه، سیاه مشق جلی با مرکب رقیق مشکی بر کاغذ نخودی، بدون رقم، تاریخ ۱۳۰۶ ش.
- ۸۹۶۷/۱۵* (اندازه ۲۰/۵ x ۳۷/۵).

- ۸۴۳۲/۱۷ قطعه شیوه‌ترکستانی، تسمه‌مرصع گلریز، با جدول، میان سطرها قلم‌گیری شده با طلا و تحریر مشکی. رقم امان‌الله، بدون تاریخ (سده ۱۳) (اندازه ۱۲/۵ × ۱۸/۵).
- ۸۴۳۲/۱۸ قطعه شیوه‌هندی، کاغذ ابری نیم‌رنگ، وصالی شده بر مقوای نخودی‌فرنگی، رقم عبدالمجید با تخصیص "جهت سرمشق... عبدالواحدخان تحریر شد"، بدون تاریخ (سده ۱۳) (اندازه ۹ × ۱۶).
- ۸۴۳۲/۱۹ قطعه، متن و حاشیه، دوقاب تسمه، جدول طلا لاجورد بوم گل‌ریسه، با گل‌نشان زر و تحریرکشی میان سطرها، رقم عمادالحسنی (در مایه خط میرعماد نیست، مشق با نقل ترقیم است یا جعل رقم)، بدون تاریخ (اندازه ۷/۵ × ۱۳).
- ۸۴۳۲/۲۲ قطعه، متن و حاشیه، تسمه و جدول با زیرقاب، رقم خوشنویس سترده و حک شده است، بدون تاریخ (سده ۱۳) (اندازه ۶۵ × ۱۶/۵).
- ۸۴۳۲/۲۲ قطعه، متن و حاشیه، با جدول و تسمه و کمند، بدون رقم و تاریخ (اندازه ۱/۵ × ۱۸/۵).
- ۸۴۳۲/۲۵ قطعه، سیاه مشق، کاغذ آبی، با جدول و تحریرکشی. رقم میرحسین خوشنویس‌باشی، تاریخ ۱۲۷۹ (اندازه ۱۰ × ۱۶/۵).

- ۸۴۳۲/۲۶ قطعه ، سیاه‌مشق ، متن و حاشیه ، کاغذ آبی حاشیه رقعہ
گلگون لعلی ، طلااندازی میان سطرها ، باجدول و کمند ،
بدون رقم و تاریخ (اندازه ۱۵/۵ × ۱۷) .
درمایه خط و شیوه میرحسین خوشنویس است .
- ۸۴۳۲/۲۷ قطعه ، سیاه‌مشق ، متن و حاشیه ، کاغذ آسمانگونی ، حاشیه
رقعه سرخ ، طلاانداز تحریرکثر میان سطرها ، باجدول و
کمند ، بدون رقم و تاریخ (سده ۱۳) (اندازه ۱۷ × ۶/۵) .
درمایه خط میرحسین خوشنویس است .
- ۸۴۳۲/۲۸ قطعه ، متن و حاشیه ، چلیپانویس ، باجدول تحریرکشی ،
رقم عبدالرشید اسفہانی (به همین املاء با سین) ، بدون
تاریخ (اندازه ۹ × ۱۸/۵) .
- ۸۴۳۲/۲۹ قطعه ، متن و حاشیه ، تسمه انداخته ، بوم افشان زر ، میان
سطر شکسته و شکسته نستعلیق درهم . بدون رقم و تاریخ
(اندازه ۱۰/۵ × ۲۱/۵) .
- ۸۴۳۲/۳۱ قطعه ، متن و حاشیه ، تسمه انداخته ، باطلااندازی میان
سطرها ، بدون تاریخ و رقم (اندازه ۱۰/۵ × ۲۰) .
- ۸۴۳۲/۳۲ قطعه ، شیوه ترکستانی ، چلیپانویس و صالی شده بر کاغذ
آستر دار ابسری ، رقم فیضی ، تاریخ ۱۳۳۱ هـ .
- ۸۹۶۷/۱ لوحه ، به مضمون " بلغ العلی بکماله " قلم کتیبه با
گلاندازی مشکی در زمینه ، رقم محمد رضا (میرزا محمد
رضای کلهر) ، تاریخ ۱۲۹۸ ق . (اندازه ۲۷ × ۴۲) .

۸۹۶۷/۵

قطعه ، سیاه مشق ، مرکز به قلم ستر پنج دانگ ، سطر بند چلیپه
خط زمینه نستعلیق جلی سررقم معکوس و مورب و چارپاز ،
بوم اهری شیر شکر بخور ، طلائع انداز خام آستر ریوند
میان سطرها ، با جدول و تحریر کشی مثنی و رقه آستر دار ،
بدون رقم و تاریخ (نیمه سده ۱۳) (اندازه ۱۹ × ۲۴)
(از مجموعه اهدائی علی اصغر حکمت) .

این قطعه از لحاظ شیوایی و استحکام خط و هنجار ترکیب
و توازن و انسجام جلوت و خلوت که از اصول مهم
سیاه مشق نگاری است همچنین نرمش و قدرتی که در تکرار
و توالی سیاله آسای قوس و مد و هماهنگی میان کرسی
سطری و ترکیبی در اجزاء و طیف درهم تافته ریز و درشت
بافت قطعه بکار رفته بسیار قابل مطالعه است ، گرچه استاد
خوشنویس اثر خویش را رقم نکرده مایه خط و شیوه ممتاز
میرزا بزرگ نوری در آن مشخص و متمایز است ، شیوه ای که
با میرزا فتحعلی حجاب و اسدالله شیرازی و میرحسین و
سرانجام ظهور استاد گل میرزا غلامرضا صفهانی و شاگردان
و پیروان آنان در نیمه دوم سده سیزدهم بکمال می رسد
و از ادوار درخشان خوشنویسی و خطاطی در تاریخ هنر
ایران است .

۸۹۶۷ /

لوحه ، مرکب رقیق بر کاغذ لاف آبی ، بدون رقم و تاریخ
(اندازه ۲۱ × ۳۳/۵) .

قطعه ، شکسته نستعلیق ، چلیپای ستون بند پیچاز با
طلائع انداز دندان موشی میان سطرها ، بدون رقم و تاریخ
(اندازه ۹ × ۱۸) .

- ۸۹۶۷/۲ قطعه ، شکسته نستعلیق ، چلیپای ستون بند پیچاز ، با اکلیل اندازندگان موشی آستر زنگار میان سطرها ، رقم درویش عبدالمجید ، تاریخ ۱۱۷۶ (اندازه ۷/۵ × ۱۶) . مضمون قطعه که مولودیّه توأم با ماده تاریخ فوت فرزند محمدباقر از دوستان درویش است در نسخه چاپی و نسخه های خطی دیوان او که تاکنون دیده ام نیامده است .
- ۸۹۶۷/۶ قطعه ، سیاه مشق ، متن و حاشیه ، با جدول و کمند تحریر کشر ، بوم اخری با افشانگری نقره و طلا اندازی میان سطرها ، بدون رقم و تاریخ (اندازه ۷/۵ × ۱۴) .
- ۸۹۶۷/۱۰ قطعه به خط کم مایه نستعلیق و در حاشیه نسخ خوش ، متن و حاشیه ، تسمه زغره (اندازه ۹ × ۲۱) .
- ۸۹۶۷/۱۲ قطعه ، متن و حاشیه ، تسمه لاجورد با کمند و تحریر ، سطرها اکلیل اندازی و قاب بندی شده ، رقم " وصال شاعر " ، تاریخ ۱۲۵۶ ق ، (اندازه ۱۳ × ۱۸/۵) .
- ۸۹۶۷/۱۳ نیمی جدا شده از یک قطعه به خط نستعلیق جلی ، متن و حاشیه با تسمه زغره و زرگلگ ، بدون تاریخ و رقم (اندازه ۱۴ × ۱۵) .
- ۸۹۶۷/۱۴ قطعه ، پشت قطعه ای قلم انداز با رقم " بدنویس ملک شیراز میرزا علی کاتب " چلیپا و مورب ، متن و حاشیه بدون رقم و تاریخ (اندازه ۱۱/۵ × ۲۱/۵) .
- ۸۵۵۷/۲۱ قطعه ، سیاه مشق ، چلیپا نویسی ، متن و حاشیه ، کاغذ خودی

رقعه گلگون ، تسمه لاجورد با سمه فرنگی ساز با گلگ زر ،
بدون رقم و تاریخ (اندازه $۱۱/۵ \times ۲۲$) .

۸۹۶۷/۲۲ قطعه ، سیاه مشق ، چلیپا ، متن و حاشیه ، دو رج تسمه طلا
لاجورد گلگ دار .

۸۹۶۷/۲۳ قطعه ، سیاه مشق ، متن و حاشیه ، بدون رقم و تاریخ
(اندازه $۱۱ \times ۲۱/۵$) .

۸۹۶۷/۲۴ قطعه ، سیاه مشق ، متن و حاشیه ، بدون رقم و تاریخ
(اندازه $۱۲/۵ \times ۲۱/۵$) .

۸۹۶۷/۲۵ قطعه ، سیاه مشق ، متن و حاشیه ، بدون رقم و تاریخ
(اندازه $۱۰/۵ \times ۲۴$) .

* لوحه مسطر تحریردار ، به مضمون " امیر دوستعلی خان
معیر الممالک " ، بیاض داخل تحریر و کتبه های پیرامون رقعه
با بهار پهای از میرزا عباس آصفی ^۲ به قلم نیمدانگ نستعلیق
سست در قاب بندی الوان تسوید شده است ، رقم محمد
کاظم بن هاشم ، تاریخ ۱۳۳۴ ق . (اندازه $۵۲/۵ \times ۳۹/۵$) .

* - بدون شماره

۱ - نوعی از خطاطی است که بیشتر به خط ثلث و نسخ برای تفنن در نگارش
سوره های قرآنی و ادعیه در طومارهای فنی بکار می رفته است ، بدین صورت
که بیاض پیکسره خط جلی با تحریر کشی یا بدون آن بوسیله
سواد سررقم و سطر بند خط داخلی به قلم خفی یا غبار راسته و مورب تسوید
و مشخص می گردد . البته بر حسب سلیقه کاتب تفنن هایی مانند رنگه نویسی
و سجاوندی الوان هم گاه در آن می شود ، همانند خط گلزار که بیشتر اختصاص
به نستعلیق دارد و تذهیب و ترصیع و گل اندازی و قاب بندی در آن غالب
است ، سزاست این نوع خط آرائی را از جمله فروع نقاشی و فنون ترسیم
(گرافیک) بشمار آورد نه خوشنویسی اصیل .
(دنباله زیر نویس در صفحه بعد)

* لوحه ، به مضمون " این نیز بگذرد " ، زرافشان غبار ، با جدول بندی زرین تحریر کشی ، رقم محمد علی (محمد علی خان حشمه‌النوزاره، خواجه نوری) ، تاریخ ۱۳۰۳ ق . اصل ترکیب این قطعه از استاد والا میرزا غلامرضا اصفهانی است ، کاتب بدون اشاره به سرخط اصلی به نقل و مثنی برداری از آن پرداخته و در نظیره نویسی توفیق یافته است .

* گرته ۱ ، به قلم کتیبه پنج‌دانگ ، قاب قالب ، آستر قناویز ، به مضمون " سخا و دانش و اقبال و فریزدانی جهان مجد و سپهر هنر نظام الملک " ، خط از لحاظ استواری قلم و ترکیب و کرسی بسیار برارنده است ، چنانکه از مضمون برمی آید این گرته برای کتیبه‌های کاشی عمارت مجلل نظامیه نوشته شده است ، این نظامیه را میرزا آقاخان نوری در سال ۱۲۷۰ پس از آنکه خانم عزت الدوله خواهر ناصرالدین شاه و زوجه سابق امیرکبیر ملزم به ازدواج با میرزا کاظم نظام الملک پسر میرزا آقاخان شد ، برای اقامت آن دو ساخت ، این پارک که در کنار میدان کنونی بهارستان با ارزنده‌ترین آثار نقاشی و تزئینی زمان خود آراسته شده بود سال‌ها

(دنباله زیرنویس صفحه قبل)

۲ - از اهل ذوق و شعرای متوسط سده گذشته ، پدر آصفی در دستگاه میرزا اسماعیل خان امین الملک و خود مربی فرزندان معیرالممالک بود ، آصفی هر ساله برای عیدانه نوروز از این گونه لوحه‌های خط که تعدادی از آنها در دست است نزد رجال می‌فرستاده است .
۱ - گرته نقش یا خطی است که پیرامون آنرا به دقت آژده کرده برای تکثیر و مثنی برداری (کپی) بر سطح مورد نظر می‌گسترند و بر آن گرده زغال کیسه کرده به آرامی ساییده و افشانه می‌شد تا گرد از سوراخک‌های سوزن آجین به شکل نقطه‌های پیاپی بر سطح زیرین اثر گذاشته و اگیر شود ، به اعتبار کاربرد " گرد " در انتقال نقش نسخه مادر گرده و در تداول گرته خوانده می‌شد .

پیش برچیده و جای آن ساخت شده است و امروزه جز چند پرده نقاشی از آن همه آثار که می‌توانست معرف هنر عصر خود باشد نشانی نیست ،

بدون رقم ، بدون تاریخ (نیمه دوم سده ۱۳) شیوه خط با آنکه به مرکز قلم میرزا محمد حسین شیرازی کاتب السلطان و پیروان اصیل مکتب میر در عصر قاجار بسیار نزدیک است تند و کند مفردات و تنگاتنگ پردازی ترکیب و نسق کرسی بخصوصی در کتیبه نویسی به نسبت زمان تحریر بسیار نوآورد و متمایز است ،

۲ - قطعه‌ها و خطوط شکسته

قطعه، راسته جلی ، بوم ابری . بدون رقم و تاریخ
(اندازه ۱۴ × ۲۱)	۷۵۷۷
قطعه ، چلیپا و راسته ، مشکی و رنگه نویسی سنگرف، متن و حاشیه ، با جدول بندی و تحریر کشی ، طلا اندازی میان سطرها ، بدون رقم و تاریخ (سده ۱۲) ،	۸۴۳۲
قطعه ، قلم خفی ، متن و حاشیه با طلا اندازی و تذهیب و ترصیع در کنج و گوش بغل ، جدول گلکزر با پشت بند و کمند ، بدون رقم و تاریخ (سده ۱۲) (اندازه ۸/۵ × ۵) ،	۸۴۳۲/۸
قطعه ، قلم کتابت ، با گل اندازی زرین قلم گیری شده در میان سطرها ، متن و حاشیه با جدول و کمند ، رقم ابوتراب همدانی ، تاریخ ۱۲۹۵ ق ، (اندازه ۱۵/۵ × ۷) ،	۸۴۳۲/۱۰

- ۸۴۳۲/۲۴ قطعه، قلم سهدانگ، کتابت، چلیپا و مورب، بوم ابری
خام دورنگ، باجدول و تحریر، رقم سید محمد داوود
حسینی، تاریخ ۱۳۲۶ ق. (اندازه ۱۲/۵ × ۱۹).
- ۸۴۳۲/۳۰ قطعه، قلم خفی، شیوه شرقی، چلیپا و راسته و مورب،
با ترقیم و عنوان شنگرف، متن و حاشیه، باجدول و کمند،
بوم کاغذ آسمانگونی، حاشیه رقعہ گلگون بهرمانی،
زرافشان غبار، رقم طرزی افغان، تاریخ ۱۲۹۱ ق.
- ۸۹۶۷/۳ قطعه، قلم کتابت خفی، چلیپا، صفحه بست، متن و
حاشیه باجدول بندی و تسمه لاجورد ریسہ زر پیچک،
زرافشان، باطلا اندازهی خام میان سطرها، روغن کشیده،
رقم محمد اسماعیل انجوی، تاریخ ۱۲۷۲ ق.
- ۸۹۶۷/۴ قطعه، قلم کتابت خفی، چلیپا نویسی، باجدول و کمند
و تسمه ترصع زر گل ریسہ، طلا اندازهی میان سطرها، رقم
انجو (محمد اسماعیل انجوی شیرازی)، بدون تاریخ
(نیمه دوم سده ۱۳).
- ۸۹۶۷/۵ قطعه، جلی مشقی، باجدول و تسمه گل فرنگ زر، رقعہ
لعلی، بدون رقم و تاریخ (اندازه ۹ × ۱۵/۵).
- ۸۹۶۷/۹ قطعه، قلم جلی، سفیداب نویسی بر بوم لاجوردین،
طلا اندازهی میان سطرها، متن و حاشیه باجدول، بدون
رقم و تاریخ (اواخر سده ۱۱ اوایل ۱۲).
(اندازه ۱۵ × ۱۳).

- ۸۹۶۷/۱۷ نامه قطع شده ، قلم خفی ، چلیپا سطر بند ، کاغذ نخودی ،
 طلا اندازی ، با جدول و تحریر و کمند ، تسمه لاجوردین
 گل ریسه زرین . بدون تاریخ و رقم (به شیوه میرزا کوچک
 خواجوی) (اندازه ۴ × ۵ / ۱۸) .
- ۸۹۶۷/۱۸ قطعه ، قلم خفی ، چلیپای ستون بند ، طلا انداز تحریر دار
 میان سطرها ، کاغذ نخودی روکش ، بدون تاریخ و رقم
 (به شیوه میرزا عبدالجواد اصفهانی) (اندازه ۶ / ۵ × ۱۵) .
- ۸۹۶۷/۱۹* قسمتی از نامه ، شکسته نستعلیق راسته ، متن و حاشیه ،
 بدون رقم و تاریخ (شیوه درویش عبدالمجید)
 (اندازه ۸۹۶۷/۱۹) .
- ۸۹۶۷/۲۰ مسوده نامه ، قلم جلی کتابت ، سطر بند چلیپا ، رنگه نویسی
 رناسی بر بوم لاجورد خام در چند جا مرمت یافته ، قطعه
 شده با جدول و تحریر و کمند . دو سطر زیر قطعه به قلم
 کم مایه افزوده شده و قطعه را در اصطلاح بصورت استاد
 شاگرد پرداز در آورده است . بدون تاریخ (سده ۱۱)
 بدون رقم (شیوه اصلی درویش عبدالمجید و احتمالاً "
 از قلم خود او . (اندازه ۱۱ × ۵ / ۱۷) .

* - فرمان ها و نامه های موجود در مرکز اسناد و گنجینه خطی کتابخانه
 مرکزی که از لحاظ خوشنویسی و هنر تذهیب و تشعیر سزاوار بررسی است
 متعدد است ، این نامه ناقص که از سوی یکی از نمایندگان سیاسی خارجی
 فرستاده شده چون بعداً " بامتن و حاشیه و جدول بندی بصورت قطعه در آمده
 است ضمن قطعات خط معرفی می شود .

قطعه ، قلم جلی کتابت با مورب نویسی میان سطرها به قلم
خفی ، کاغذ فرنگی بطانه تن زیب ، بدون رقم و تاریخ
(محل کتابت تهران) (اندازه $۱۹/۵ \times ۳۳/۵$) .

۳ - قطعات نسخ

قطعه ، قلم کتابت جلی ، متن و حاشیه مجدول ، رقم
محمد شفیع (اندازه $۱۱/۵ \times ۱۰۰$) .	۸۴۳۲/۶
قطعه ، قلم درشت و ریز مشقی با نقطه چین تعلیمی و تزئینی ،
سطر درهم زیر و روی معکوس و مورب و محرف ، بدون رقم
و تاریخ (اندازه $۱۵ \times ۲۲/۵$) .	۸۴۳۲/۱۶
بخش ۱ ، همین شماره .	۸۹۶۷/۱۰
قطعه ، چلیپا قلم غبار ، متن و حاشیه با تسمه لاجورد و
سیلو ، رقعہ سرنج ، با افشانگری مورچه ای ، رقم عسکر بن
محمد ارسنجانی ، تاریخ ۱۲۶۱ ق ، (اندازه ۱۲×۳) .	۸۹۶۷/۱۶
قطعه ، حدیث سلسله الذهب (ذهبیه) با اسانید ، قلم جلی ،
اکلیل آستر زنگار و سطر اندازی طلا نویسی بدوت تحریر
به خط محقق و قسمت زیر به خط ثلث پاهاری هندی ، کاغذ
فرنگی آستر دار ، بدون رقم و تاریخ (اواخر سده ۱۱)
(اندازه ۸۴×۵۰) .	*

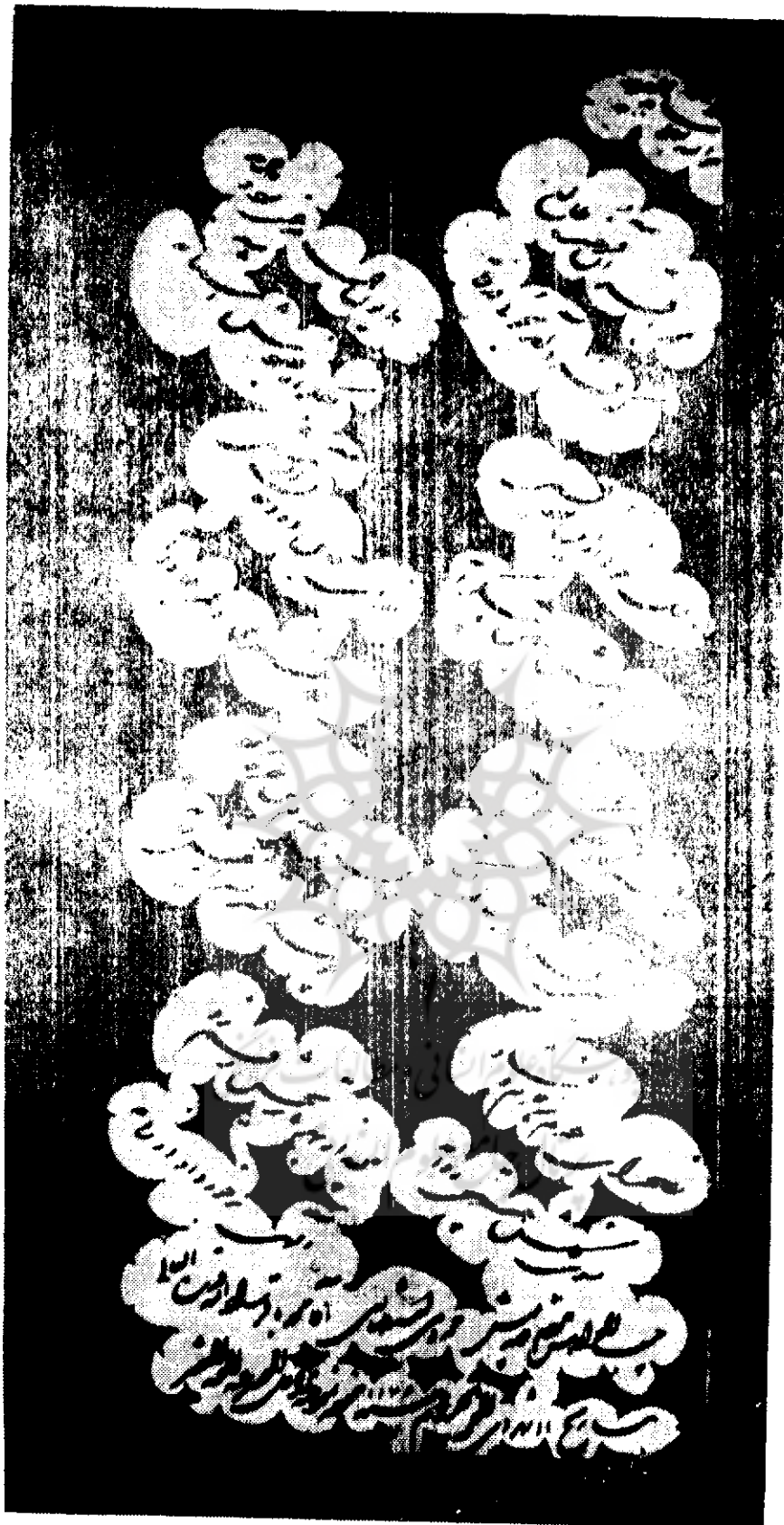
۴- قطاعی

* رقعہ ، اللہ محمد بہ خط ثلث جلی متداخل ترکیبی ، وصالی برش
در ہم پیچ زیر و رو ، زرورق شیر و شکر خوانچہ ای ، بوم مشکسی
روکش دار ، بدون رقم و تاریخ (میانہ سده ۱۴) (اندازہ
۰ (۲۵/۵ x ۲۱)

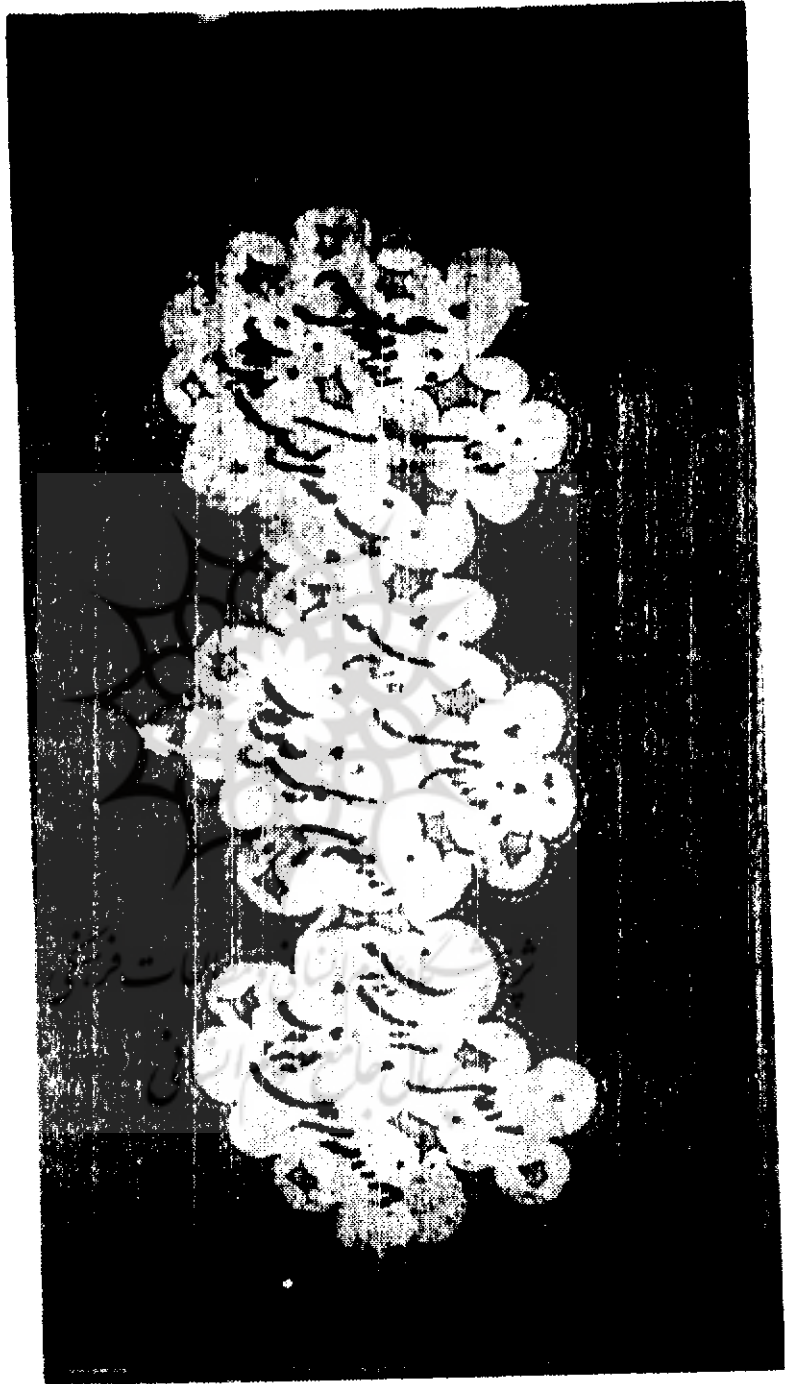

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

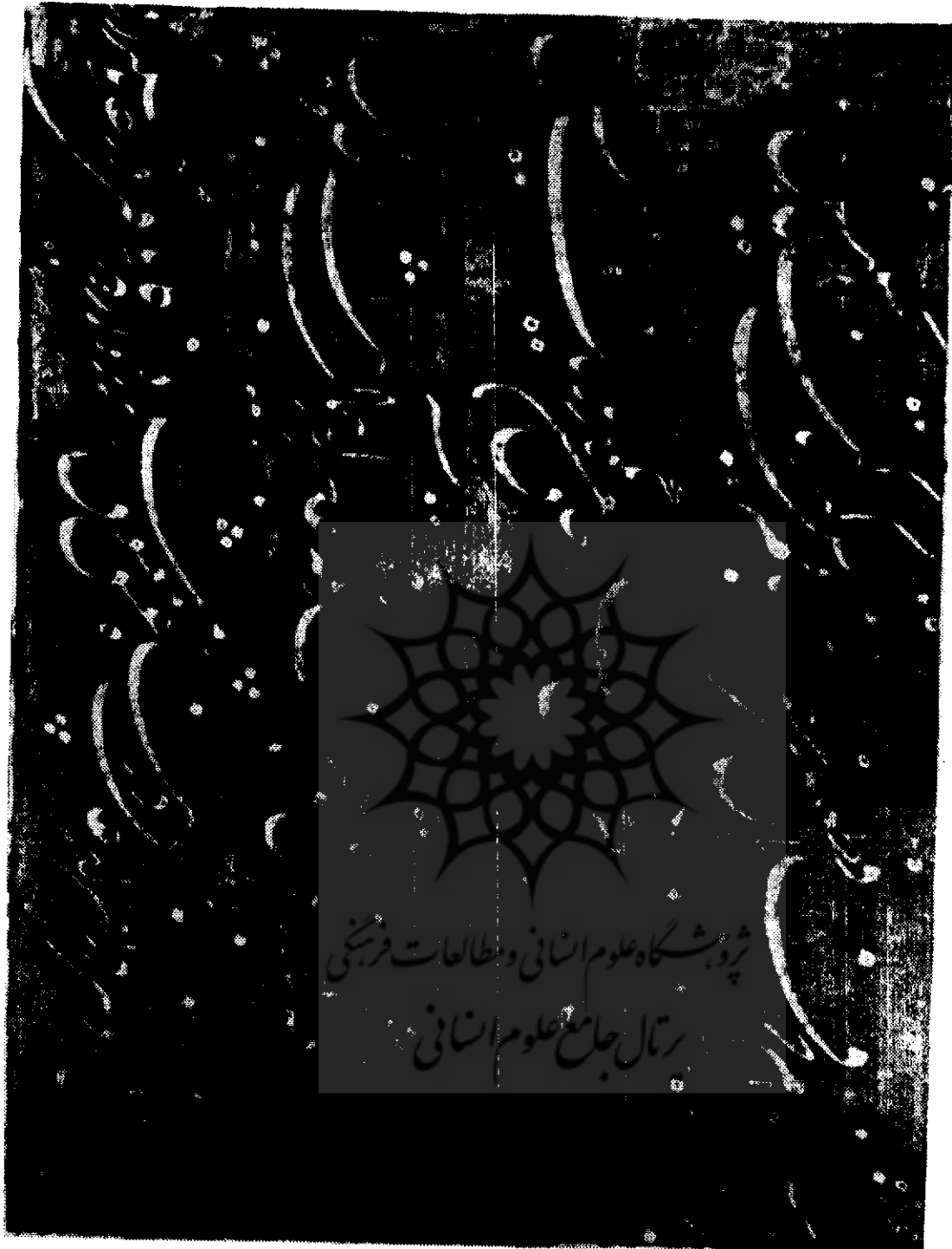
۱- قطاعی همانند سوخت سازی از شاخه های هنر صحافی است ، در قطاعی
پیکره خط بوسیله نقشبُر بریده و بر روی بوم وصالی می شود ، مهارت قطاع
در استحکام برش و هموار و بدون رنجه و پلیسه در آوردن گردش های قلم و
رخ گیری کاغذ است ، در آثار قطاعان استاد مانند ندر علی قاطع آنچه از
صفحه بیرون می آمد یک قطعه و صفحه بریده شده معرق نیز جداگانه
یک قطعه مشبک بود . در گذشته به ندرت بجای قطاعی اصطلاح بهتر " خطبری "
هم بکار می رفته است .

۸۹۶۲/۲

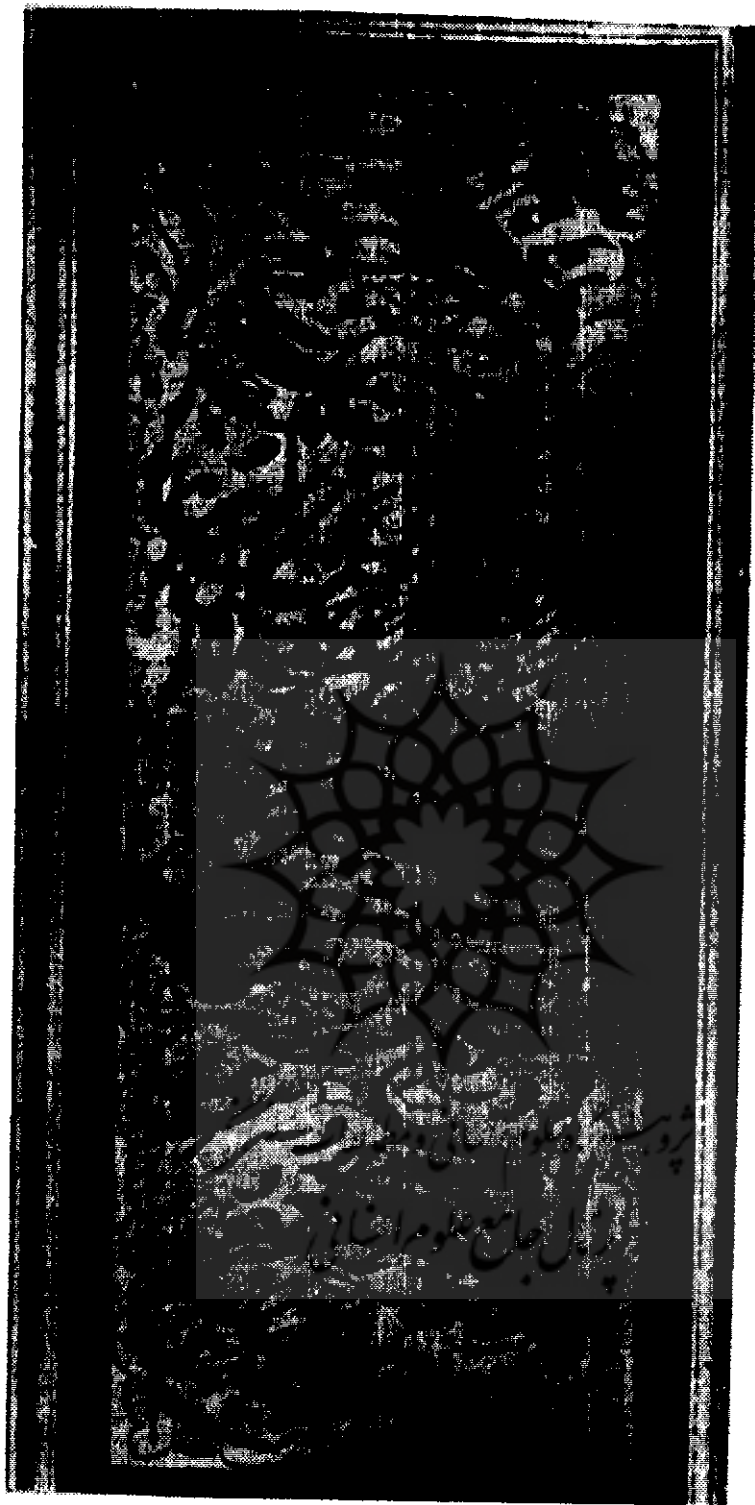

۸۴۳۲/۸

۸۹۶۷/۹

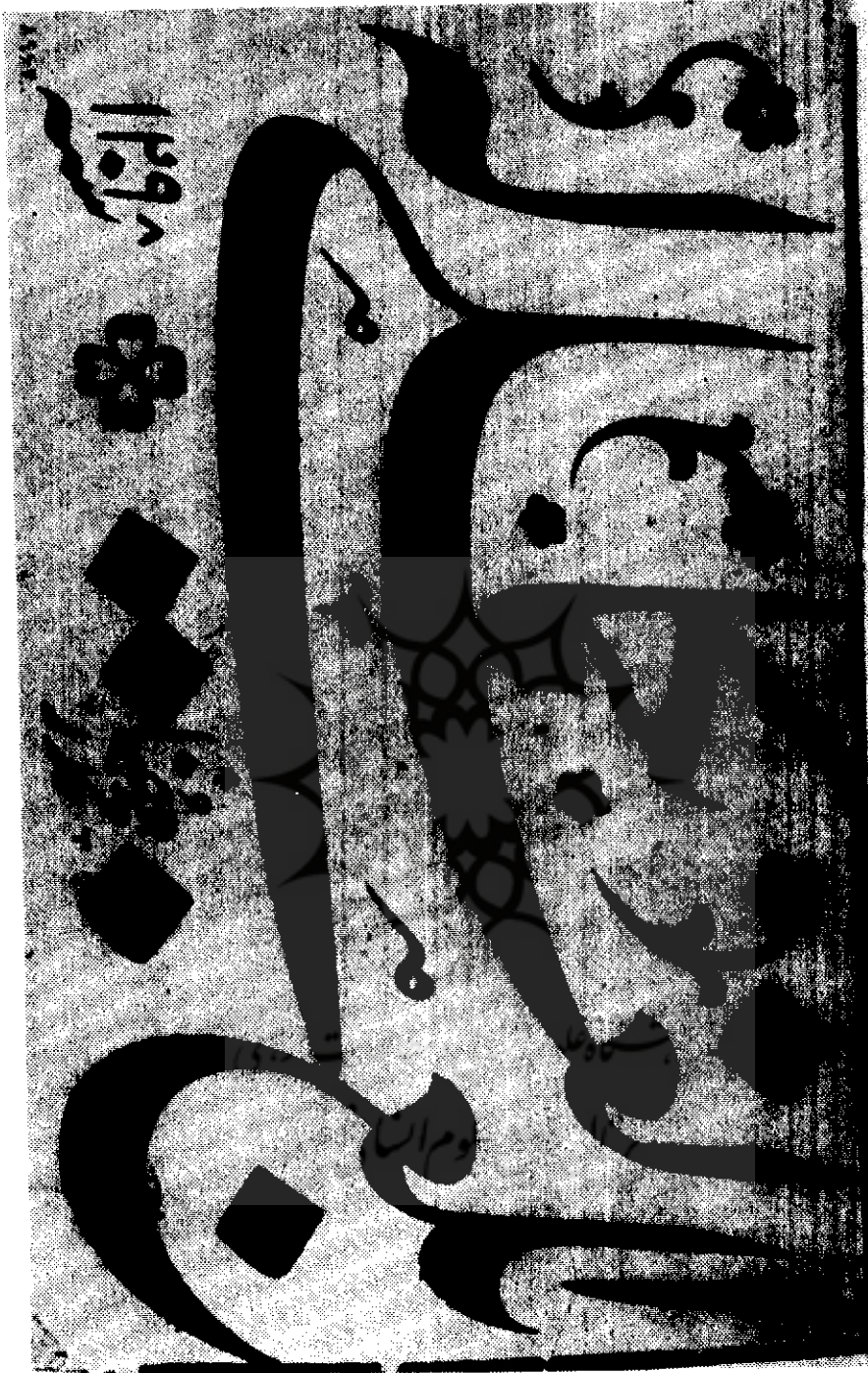

۸۱۷۸۲

۸۹۶۷/۱

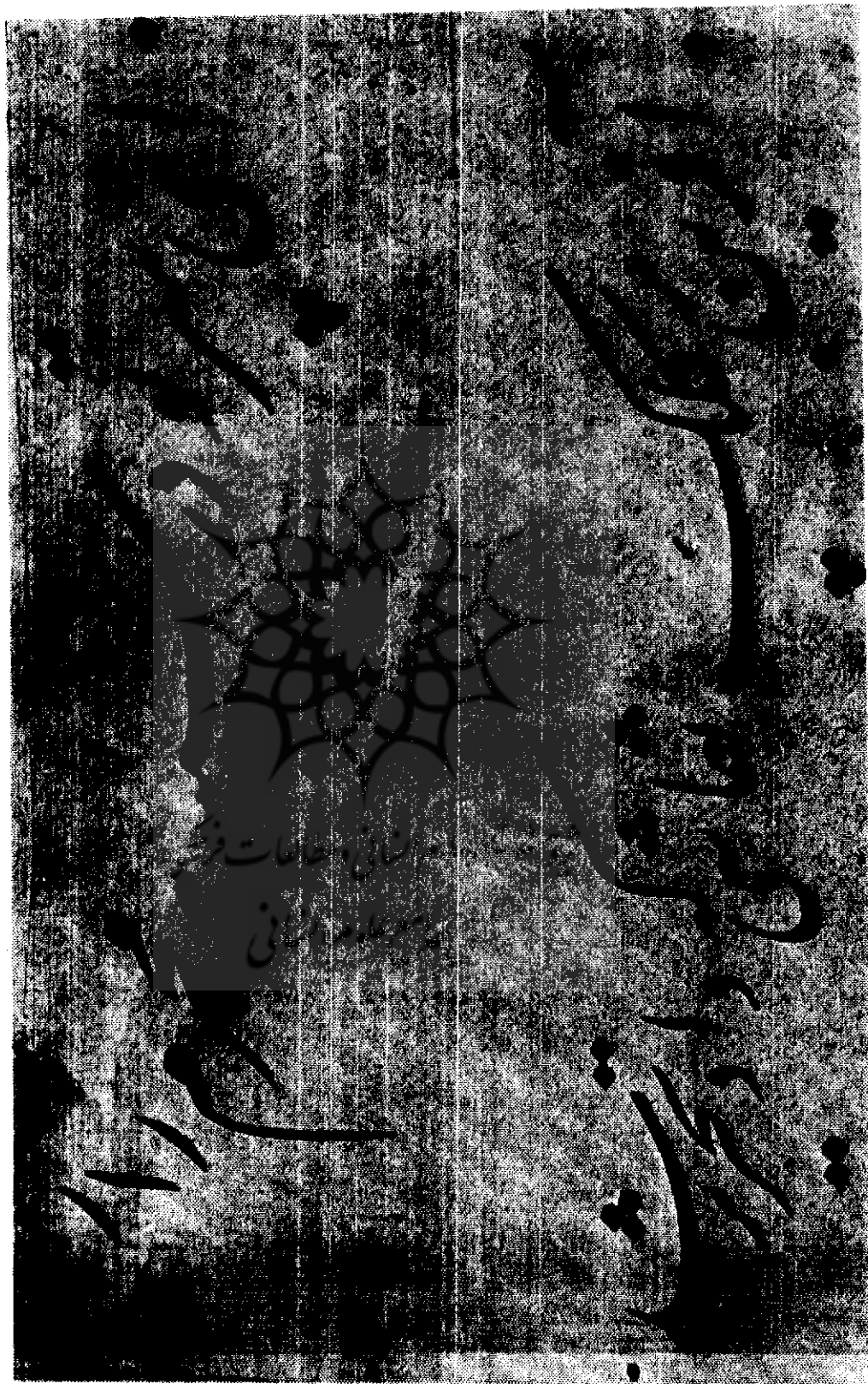

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

Handwritten text in Arabic script, likely a religious or historical document, enclosed in a rectangular border. The text is dense and appears to be a collection of verses or a specific passage. The script is highly stylized and cursive, characteristic of classical Arabic calligraphy. The text is arranged in approximately 10 horizontal lines, with some words written vertically or diagonally. The overall appearance is that of a manuscript page, possibly a page from a book or a collection of poems. The text is written in black ink on a light background.

خط سوره الفاتحه

Handwritten Persian text in Nasta'liq script, arranged in two columns. The right column contains a longer passage, and the left column contains a shorter passage. The text is written in dark ink on a light-colored, textured paper. There are some dark smudges and ink splatters on the page, particularly in the upper left and lower right areas.

۲ - قرآن نیریزی

کتابت قرآن مجید که فیضان ظرف مشهود کلام الهی و تجلی عینیت جمال و جلال آنست جوهره^۱ " هنردینی " است^۱ و نام نیریزی که در حیات خویش به کتابت بیش از یکصد مجلد قرآن به خط شیوای خود تشریف یافت شاخص کاتبان قرآن و خوشنویسانی است که هنر خود را وقف کتابت کلام الهی و آثار دینی ساخته‌اند^۲.

احمد نیریزی که شأن او والاتر از ذکر عناوین متعارف برای اوست در نگاشتن خط نسخ به شیوه^۳ ایرانی استادی مسلم و از فرط اشتهار مثل اعلای این رشته از خوشنویسی است. البته این بلندآوازی علاوه بر مقام او به عنوان مکتب‌گذار و سیطره^۴ سبک او در ادوار بعدی نسخ‌نویسی که شاگردان

۱ - یکی از مختصات خطوط ایرانی و اسلامی در اینست که در خوشنویسی همواره پیوندی شگفت‌انگیز میان صورت و معنای نوشته هست. روح و فضای خاص تبار خط نسخ (ثلث ریحان و محقق) آنرا بصورت خط رایج در نگارش متون دینی در آورده است. با آنکه قرآن‌هایی چند به خط نستعلیق هست ولی از دیرباز در سنت خوشنویسان نگاشتن قرآن را به خط نستعلیق روا نمی‌داشتند.

۲ - در بین کاتبان قرآن که به کثرت کتابت اشتهار داشته‌اند از عبدالله عاشور اصفهانی (- نیمه اول سده ۱۳) که قرآن‌هایی را که می‌نوشت در پایان هر نسخه تعداد می‌کرد تاکنون یکصد و بیست جلد قرآن دیده شده است. ملا علی‌کوساری از کثرت کتابت قرآن چنان در نوشتن قرآن مجید چیره دست بود که به نوشته^۵ علیقلی خان واله در ریاض الشعراء، گاه برای نشان دادن دست‌ورزی خود نخست تمام صفحه را اعراب می‌نهاد آنگاه کلمات را با نسق و کرسی استادانه چنان در جای خود بر می‌نشانده که هیچ اعرابی ناهنجاری افتاد.

و پیروان والای او چون میرزا زین العابدین اشرف الکتاب اصفهانی بدان اعتبار و حسن قبول بخشیدند بر اثر کثرت کار و آثار و طول مدت و مداومت دوران فعالیت هنری او نیز هست. همچنانکه اشارت شد فقط تعداد مجلدات کلام الله مجید به خط نیریزی به یکصد و چند نسخه برمی آید، این مقدار قابل توجه از قرآن های مکتوب البته جز قطعات منفرد ورقه ها و آثار مختلف و متعدد این استاد در تحریر ادعیه و صحایف و دعوات است. این چنین سعادت و توفیق البته کمتر کس از نسخ نویسان را نصیب افتاده است.

مسلم است معنویت و صفای باطن نیریزی که از لوازم کمال و تربیت و تهذیب در خوشنویسی و همه موهبت های معنوی است از انگیزه های مهم در جاودانگی و برکت دست و مبارک قلمی این استاد است. نیریزی بسیار آزاده و پاک نهاد بود، با همه اعتبار و شهرتی که از آغاز جوانی طی یک زندگانی صدساله از آن برخوردار بود بسیار افتاده و ساده و بی آرایش می زیست. از دستمزدهای گزاف کتابت، که اگر تصریح و اقرار خود او نمی بود افسانه وار انگاشته می شد، جز اندک مایه دست خرجی که معاشی قناعت آمیز را کفایت کند بقیه را بر تنگدستان و مستمندان نیاز و انفاق می کرد. خرسندی و خشنودی او همه در تیمارداشت دل های رمیده و شادی و تسلی خاطرهای پریشان و ناشاد بود. آرامش و صفای ورای تعلیم و فن و کتاب و دفتر که از سرشت خود در خط خویش به ودیعه نهاده و از درون آن می تراود از همینست. از تاریخ تولد و از درگذشت نیریزی که سال های آخر زندگانی او مصادف با دوره های آشوب ناشی از پیامدهای فتنه افغانها بود تاکنون اطلاع دقیق بدست نیامده است. طبیعتاً در آن ایام که مرگها به انبوه بود با آن خاطر پریشانی کمتر کس را حوصله و پروای دقت و تأمل در ثبت واقعه رفتگان بوده است. همانقدر معلوم است که نیریزی بیشترین عمر خود را در اصفهان سپری ساخته و به دربار سلطان حسین صفوی اختصاص داشته است. از مقایسه و تطبیق تاریخ ترقیم های او (بین سال های ۱۰۹۴ تا ۱۱۷۷) اگر صحیح باشد برمی آید که حیات هنری نیریزی شامل هشتاد و سه سال بارور

خوشنویسی مداوم و استادانه است^۱. این مدت زمان طولانی و پرثمر در فعالیت هنری که نمودار عمر دراز استاد نیز هست باز موهبتی استثنائی برای یک هنرور بشمار است.

بدیهی است آثاری از یک هنرمند که طی قریب به یک قرن فعالیت هنری، در مراحل مختلف تکامل، پدید آمده باشد همه یک دست و همطراز نتواند بود. بخصوص در هنر خوشنویسی که هرپیکره و نسق ترکیب و تحریر در دستان خوشنویس پویا و جستجوگر برسیاله قلم تجربه‌های پیاپی از لحظه‌های خلاقیت و کمال است. اینست که آثار نیریزی مانند همه استادان بزرگ و پژوهشگر ارزشمندی‌های مختلف دارد. البته در نقد و ارزیابی هنر، آنهم هنرهائی چون خوشنویسی و نقاشی اصیل و سنتی که از درون و حال هنرمند تراوش می‌کند و با برون و قال بیگانه است حالات و روحیات و شرایط جسمانی هنرمند تأثیراتی شگرف دارد. درباره میرعلی استاد بزرگ طبقه متقدم نستعلیق‌نویسان نوشته‌اند که در اواخر عمر بعلت ضعف باصره خط او تنزل یافته بود^۲. درویش عبدالمجید در یکی از ترقیم‌های خود می‌نویسد: "خط کمترین این نیست که در حین صحت اگر چشم برهم گذاشته می‌نوشتم بهتر از این می‌نوشتم"^۳. اینست که آثار نیریزی بر حسب شرایط یا به اقتضای مراحل تجربه و کمال هنری او ارزش‌های متفاوت دارد. بهر تقدیر صرف نظر از شیوه شخصی خود او مکتب خوشنویسی نیریزی، در مرحله تکامل یافتگی از طرز و سبک پیشینیان بکلی ممتاز می‌گردد.

مشخص‌ترین ویژگی در نسخ‌نویسی نیریزی و پیروان او در آنست که در کتابت تمام زبانه قلم بکار می‌رود و تفاوت گشت در تند و کند اندک است. در حالی که در دیگر سبک‌های نسخ‌نویسی ایرانی و طرز عربی و عثمانی

۱ - به استناد بررسی دکتر بیانی در احوال و آثار خوشنویسان ۳۱/۴. البته اطمینان از صحت رقم و تاریخ آثار استادان بزرگ خوشنویس که همیشه در معرض جعل‌های ماهرانه و مزورانه بوده است بخصوص در خط نسخ مستلزم دقت و احتیاط بسیار است.

۲ - تحفه سامی، ص ۷۴.

۳ - مرقع شماره ۱۰۵ (دفتر ۱۵۳۲) کتابخانه کاخ گلستان.

که اصولاً "قواره و نسق خط متفاوت است همه گردش‌ها و چرخش‌ها از ربع قط و نیم قط و نیش قلم بکار گرفته می‌شود .

آشنائی همگان با هنر تیریزی بیشتر از طریق کلام الله مجیدی است متعلق به کتابخانه کاخ گلستان که چندین سال پیش به چاپ عکسی رسید و انتشار یافت . این نسخه صرف نظر از جنبه‌های تجویدی و اتقان و تصحیح آن نمایانگر هنر واقعی تیریزی در قرآن نویسی نیست . آنچه هم که در بیان دقایق و ارزش‌های فنی و هنری این نسخه در جزوه‌ای که همزمان با چاپ قرآن انتشار یافته^۱ توضیح داده شده غالباً "ضوابطی است اعتباری بر حسب ذوق و حد شناخت و سلیقه نویسنده .

نسخه کلام الله مجید متعلق به کتابخانه مرکزی از جمله کارهای ارزنده تیریزی در شمار است که بیشترین اختصاصات شیوه او را شامل است .

مشخصات :

قطع رحلی با جدول و کمند و طلا اندازی دندان موشی در همه صفحات .
اندازه جدول از درون سو ۱۴۸ x ۲۶۵ م م با اندکی کاست و فزود در برخی از صفحات کاغذ آهار مهر خورده سمرقندی شکری .

خط نسخ به قلم سه دانگ جلی . در کناره صفحات در سال ۱۲۷۴ ق .
به سفارش یکی از رجال که نام او را محو ساخته اند . شأن نزول و خواص سور به خط نستعلیق ممتاز به قلم کتابت درون قاب بندی‌های سرجقه‌ای به صورتهای مختلف چلیپا و راسته به خط علی بن حسین شریف (متخلص به ظریف) نگاشته و با طلا اندازی و تذهیب آراسته شده است .

در صفحه افتتاح (صفحه بست) که در اصل تشعیر یا حاشیه مذهب با شرفه داشته و قسمت‌هایی از آن در لبه قاب حاشیه مشخص است در دوره قاجار مرمت و متن و حاشیه و طلا نویسی‌های کتیبه‌ها در مایه‌ای فرو
۱ - تفسیر و توضیح راجع به قرآن کریم که چاپ شده است ، تهران (بی تا ، بی نا)

با خام دستی تجدید تحریر شده است . همه سر سوره‌ها طلانوئیس نسخ مَحَرَّر با بوم لاجورد و گلگون و علائم اعشار و احزاب طلانوئیس و تذهیب شده است . جلد تیماج مشکی ضربی با ترنج و سرترنج و حاشیه طلاکوب . این جلد هیچگونه تناسبی بانفاست متن ندارد زیرا جلد اصلی این گونه نسخه‌های نفیس معمولاً " روغنی یا طلاپوش با سوخت‌سازی در درون جلد است . بدین ترتیب یا این جلد بصورت موقت گذاشته شده بوده یا جلد اصلی به دلائلی برداشته شده است .

متن رقم :

کتبه المحتاج الى الله الفنى اقل العباد احمد النيريزى ببلدة قزوين
فى شهر شعبان المعظم من شهر سنة ١١٥٣٢ (١١٣٢) .

متن رقم حاشیه :

كتبه الداعى لأبود الدولة القاهره الناصرية السلطانية على بن
الحسين الشريف المتخلص بالظريف ١٢٢٤ .
(شماره نسخه ٤٩٥٢ گنجینه نسخه‌های خطی)

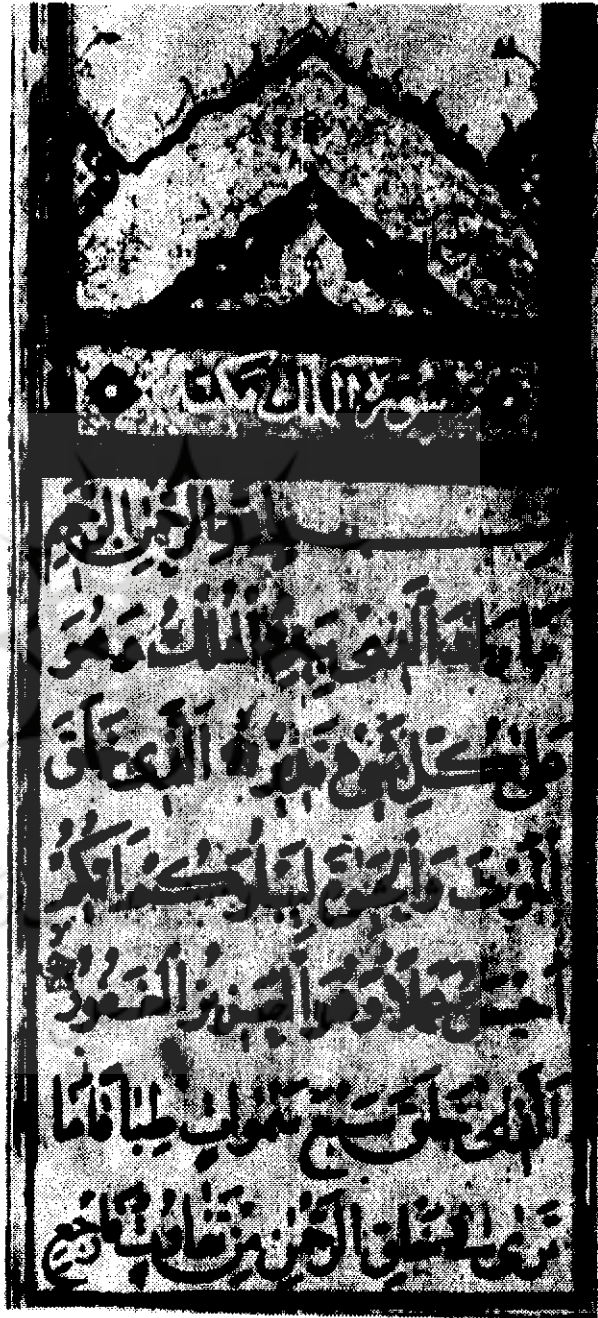
* *

در مورد آثار نیریزی تذکر این نکته ضروری است که خود نیریزی در بیاضی بزرگ قرآن‌ها و صحایف و دعواتی را که به خط خویش نوشته بوده با ذکر تاریخ تحریر و نام کسانی که این آثار بدانان هدیه شده بود بطور مبسوط ثبت و فهرست کرده است . چنین فهرستنامه‌ای در ادبیات خوشنویسی یگانه است و نمودار دقت و ابتکار نیریزی . این بیاض ارزشمند در تملک میرزا محمد حسین ایجه (اژه) ای (- ٣٥٣ ق .) از اعقاب ملا علی اکبر اژه‌ای (- ١٢٣٢ ق) از علما و مراجع اصفهان بوده است . بیاض مطالبی بسیار

مفید در باره شیوه کار و نسخه‌شناسی تحلیلی آثار نیریزی دربردارد. نیریزی در توصیف برخی از دستنویس‌ها با بزرگ منشی به‌ذکر منابع نقل و استکتاب خود نیز پرداخته که در این موارد غالباً "از آثار خوشنویسان بزرگ نسخ چون یاقوت مستعصمی خطوط منسوب در نفائس خانه صفویان یاد شده است. برخی آگاهی‌های سودمند پیرامون سرگذشت او نیز در این بیاض هست؛ از جمله در ثبت یکی از دعوات اشارت کرده است که آن کتاب را به پاس شکر انعام و احسان محمد رضاخان که در مدت فتنه افغان نیریزی را در خانه خود پنهان داشته بود نگاشته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

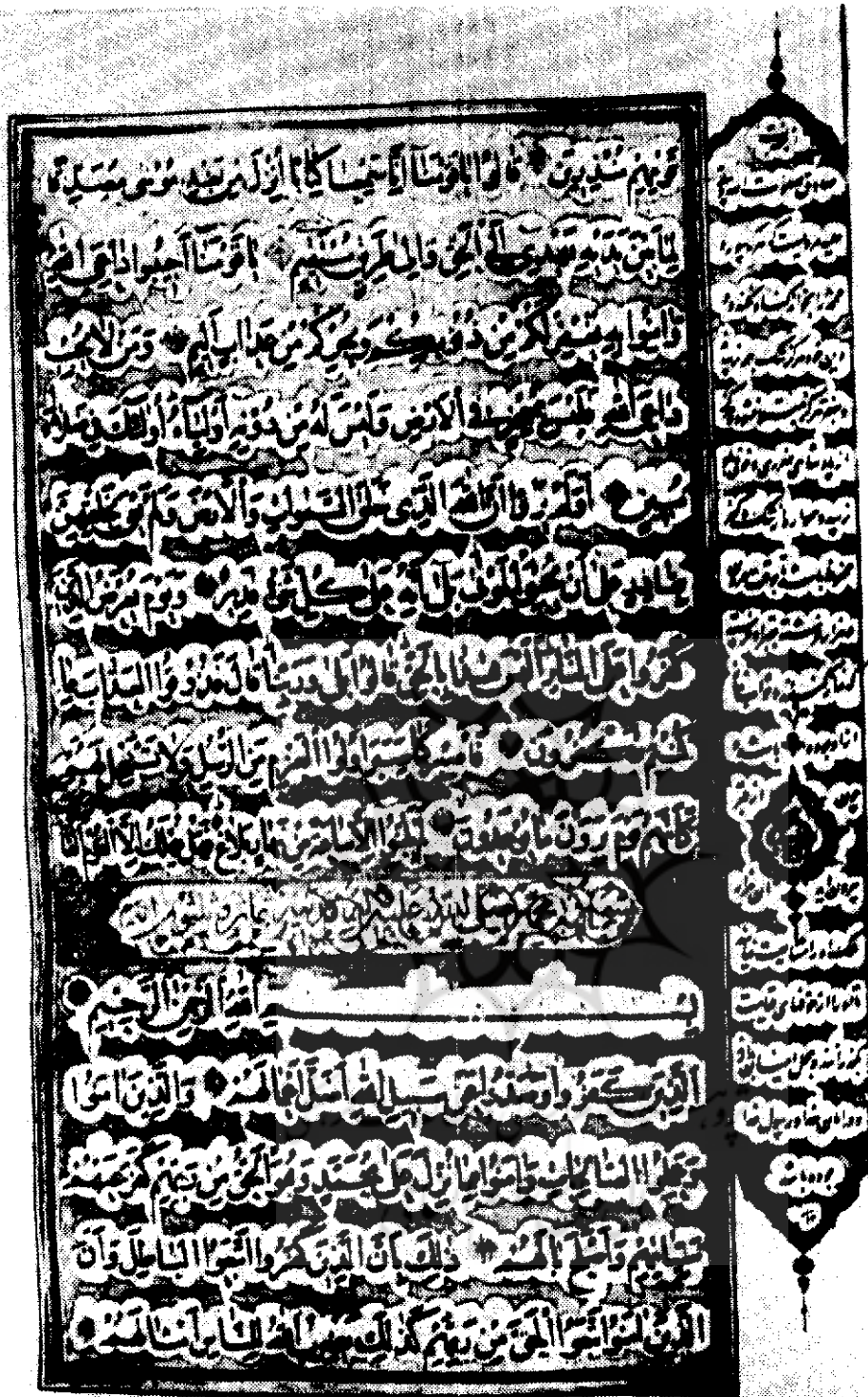

برگی از دعوات به خط احمد نیریزی نسخه ۵۳۱، د. کتابخانه مرکزی

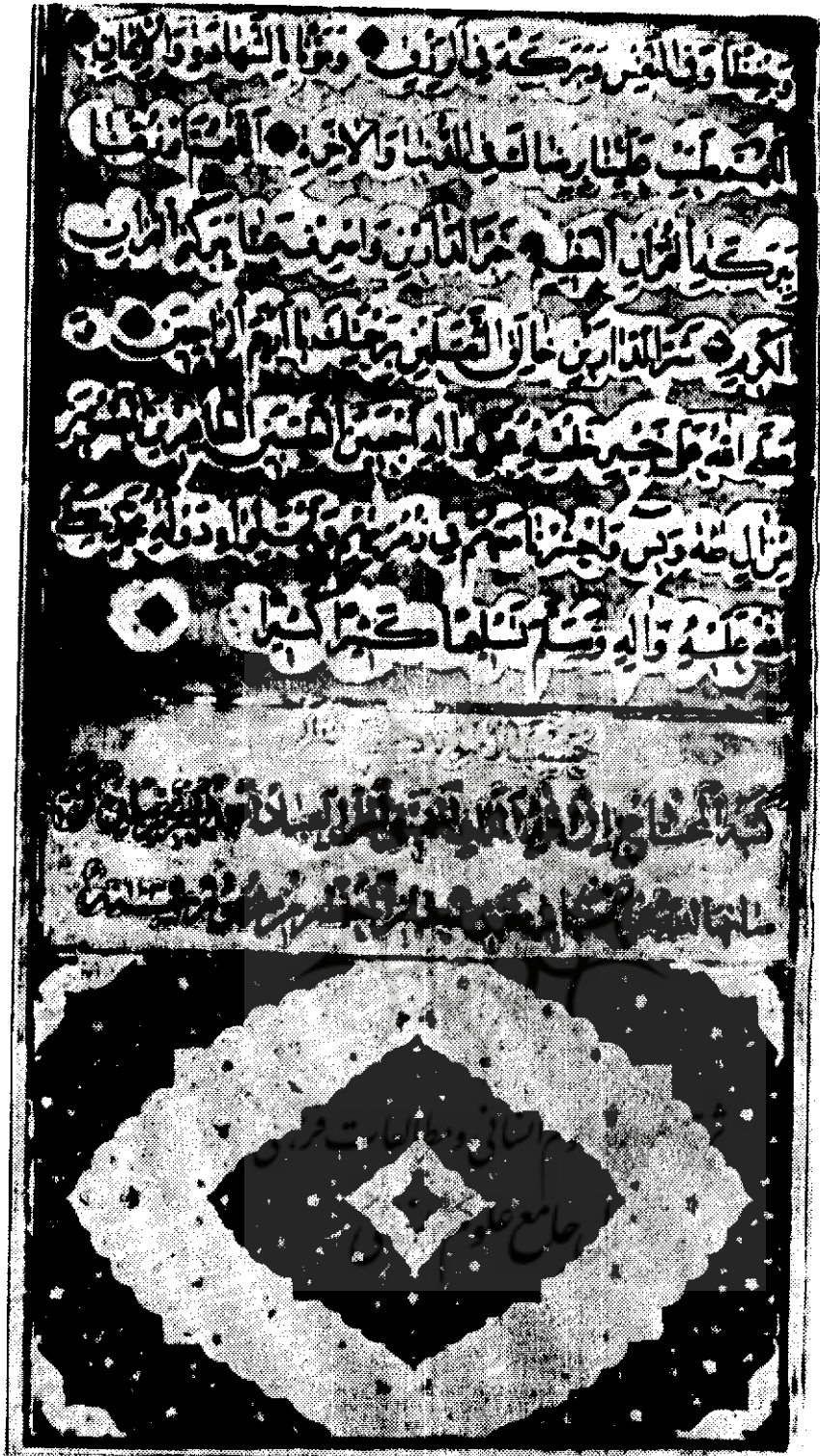
الْمُحْسِنُ وَيَحْيَى الْحَسَنُ وَأَنْتَ
 ذُو الْإِحْسَانِ أَنْ تَصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ
 وَالْأَبِ مُحَمَّدٍ وَأَنْ تَقْبَلَ فِي
 كَذَا وَكَذَا
 كَتَبَهُ عَبْدُ الْمَذْنِبِ الْمُهَاجِرُ إِلَيْكَ
 أَقْدَمُ الْمَلِكِ الْعَلِيِّ زُرَّافَةُ الْمَوْجِ
 وَمُعْتَدُ النَّبِيِّ فِي سَنَةِ ١١٢٠ هـ
 الْمُقَدِّسُ الْمُبَارَكُ مُحَمَّدٌ وَشَيْبَانُ

جلد روغنی، سفیداب نویسی، خط احمدنیریزی، نسخه ۵۳۱، کتابخانه مرکزی

برگی از قرآن نیبیزی، نسخه ۴۹۰۲، کتابخانه مرکزی

برگی از قرآن شیرازی، نسخه ۴۹۰۲ کتابخانه مرکزی